

DIEVS UN VELNS LATVIJAS UN LIETUVAS TOPONĪMIJĀ

Kā savulaik ir rakstījis lietuviešu izcilais mitoloģijas pētnieks Norberts Vēlūs, “vietvārdos slēpjās daudz dažādas informācijas, tikai ne vienmēr ir viegli to atšifrēt” (“*Vietovardžiuose glūdi daug ir īvairios informacijos, tik ne visada lengva jaq iššifruoti*”) [Vēlius 1983, 170].

Protams, baltu mitologi savās studijās [Vēlius 1983, 1987; Gimbutienė 1985, 2002; Dundulienė 2005, 2006; Laurinkienė 1996; Bügjenė 1999; Vaitkevičienė 2001; Šmits 1926; Straubergs 1941; Biezais 1998, 2006; Kokare 1999; Drīzule 1988; Kursīte 1996 u. c.] balstās uz dažādu savstarpēji saistītu zinātnu dotumiem – arheoloģiju, etnogrāfiju, arhitektūru, folkloristiku –, arī uz dažādiem valodas slāņiem – leksiku, frazeoloģiju, semantiku –, tomēr ne vienmēr pietiekama uzmanība ir veltīta arī vietvārdiem. Šis raksts – mēģinājums palūkoties uz Latvijas un Lietuvas vietvārdiem tieši no mitoloģiskā skatu punkta, apkopojot baltu toponīmus, kas darināti no leksēmām *dievs/dievas* un *velns/velnias*. (Plašāku ieskatu par baltu dievību vārdiem Latvijas un Lietuvas hidronīmijā skat. Poznaņas universitātes (Polijā) rikotās starptautiskās konferences materiālu krājumā, kas iesniegts publicēšanai.)

Daudzi baltu tautu mīti un teikas ir saistīti ar dažādiem ģeogrāfiskiem objektiem, tostarp arī ar hidroobjektiem, kuru nosaukumos atspogulojas senā pasaules uztvere.

No valodnieciskā viedokļa par lietuviešu demonoloģiskās (padomju laikā bija iecienīts tieši šis termins) semantikas hidronīmiem ir rakstījis lietuviešu onomasts Aleksandrs Vanags [Vanagis 1981a, 110–112], analizēdams ap 130 lietuviešu hidronīmu, no kuriem pusi varētu uzskatīt par tādiem, kas darināti no mītisko būtņu vārdiem. Otra pusi veido ar kristīgo reliģiju (padomju gados arī tie tika saukti par demonoloģiskas semantikas vārdiem), piemēram, *Čyščiaupelis* u Ignalinā: *čyščius* ‘skaistykla (šķīstītava)’ LKŽ II 132, *Kalēdupelis* u Prienos: *Kalēdos* ‘Ziemassvētki’, *Švēnto Jōno upė* u Survilišķos, *Švēnto Mõrkaus upēlis* strauts Velonā un daudzi citi, kā arī ar māniem un dažādiem ticējumiem saistīti nosaukumi. [Vanagis 1981a, 110–111] Tomēr šīs semantikas toponīmi neietilpst šā raksta tematikā.

Lietuviešu toponīmikā no šāda viedokļa līdz šim toponīmi nav apkopoti, lai gan šī tēma ir interesējusi daudzus – ne tikai valodniekus, bet arī

arheologus un folkloristus (piemēram, Juris Urtāns ir rakstījis par *Velna* vārdu akmeņu nosaukumos un citos Latvijas vietvārdos [Urtāns 1993], Sandis Laime ir referējis par *Velna alām* u. c.).

Šajā rakstā lietuviešu onomastiskais materiāls tiek salīdzināts ar latviešu materiālu, meklējot līdzības un atšķirības to darināšanā, lietojumā un izplatībā.

Sākumam par *Velna* vārdu (liet. *Velniās*, latv. *Velns*) starp baltu vietvārdiem, jo šis vārds abu baltu valodu toponīmijā no visiem mitoloģisko būtņu apzīmējumiem ir sastopams visbiežāk.

Saknes *Veln-* toponīmu Lietuvā ir pāri par 900 [Vēlius 1983, 172], tostarp hidronīmu apmēram 20 [Vanagis 1981a, 111; Vanagis 1981b, 371]:

liet. *Velnynė* u Plokščos (Šaķu raj.), *Velniškis* ez Daugos (Alītus raj.), *Velniōkas* ez Linkmenos (Ignalinas raj.), *Velniūkas* ez Dubiņgos (Molētu raj.), *Velniūkas* ez Jonišķos (Molētu raj.), *Vélnēzeris* ez Paģēgos (Šilutes raj.), ez Salakā (Zarasu raj.), *Vélniaintakis* u Bataķos (Tauragės raj.), *Velniāravas* u Alantā (Molētu raj.), *Vélniaravis* u Krūkos (Šaķu raj.), *Velniāravis* // *Velniāravis* u Šiluvā (Raseiņu raj.), *Velniarāgis* ez Jonišķos (Molētu raj.), *Vélniupis* u Biržos, *Velniupys* u Kupišķos, u Panemunēlē (Rokišķu raj.), *Vélnupis* u Žemaiču Naumiestē (Šilutes raj.), u Šilalē, u Žeimelē, *Velnupis* u Kėdaičos (?), *Vélnio Gylė* u Biržos, *Vélnio upēlis* strauts Čekišķē (Kauņas raj.).

Lietuviešu potamonīms *Velnióbale* Meškuičos (Šauļu raj.) tiek atvedināts no analoga purva vārda vai meža nosaukuma, arī potamonīms *Vélnio lankēlē* Survilišķos (Kėdaiču raj.), visticamāk, ir aizgūts no plavas nosaukuma *Vélnio lankēlē* [Vanagis 1981b, 371].

Lietuviešu valodā velna nosaukšanai ir daudz sinonīmu. Te minēti tikai daži no tiem, kas parādās teikās: *velnias/velniukas*, *pikta dvasia/piktasis*, *kipšas/kipšiukas*, *šētonas*, *biesas/biesiukas*, *nelabukas*, *nečysta dvasia/nečystasis*, *negera dvasia/negerasis*, *vokietis/vokieukas*, *pinčiukas*, *spirukas/špirukas*, *juodasis/juodasis ponaitis*, *šilovelnis/šilo velnias*, *kelmas*, *naktinis*, *prakeiktasis*, *bukis*, *damavykas*, *dvasia*, *balinis*, *brantas*, *nakabis*, *nešvari vēlé*, *paibelis*, *piktpūkis*, *raudonjekskis*, *ponaitis* (plašāk sk. [Vēlius 1987, 33]). N. Vēlus min vēl 117 vārda *velnias* sinonīmus, kas pierakstīti lietuviešu sarunvalodā [Vēlius 1987, 34], bet reāli to noteikti ir vēl vairāk.

Starp lietuviešu vietvārdiem ar aplūkojamo semantiku varētu minēt arī tādus hidronīmus kā *Būdelupis* u Barzdos (Šaķu raj.): varbūt no *būdelis* ‘velns; arī putnubiedēklis’ LKŽ I 1121, *Kebliūkas* u Ķelmē, *Kēblio upēlis* Alantā (Molētu raj.): varbūt no *kebljys* ‘velns’ LKŽ V 476, kā arī sufiksālo

derivātu *Dēblonas* u *Naujamiestā* (Paņevēžas raj.): varbūt no slāvisma *dēblas* ‘velns’ LKŽ II 351 [Vanagas 1981a, 111; Vanagas 1981b, 82].

Arī lietuviešu potamonīms *Kipšiukas* u Kuršēnos (Šauļu raj.) vedi na domāt, ka tas varētu būt cilmes ziņā saistīts ar mitoloģiskajiem tēliem (liet. *kipšas* ‘velns’), tomēr, pēc A. Vanaga domām, tas ir oikonīmiskas cilmes onīms – izskaņas *-ukas* darinājums no ciema nosaukuma *Kipšiai* [Vanagas 1981b, 157].

No derivatīvā viedokļa var minēt vairākus deminutīvo izskaņu atvasinājumus, kas sastopami starp lietuviešu hidronīmiem, – *Velniōkas*, *Velniūkas*, *Kebliūkas*, *Kipšiukas* (šāds darināšanas veids – sufiksālā darināšana ar deminutīvas semantikas piedēkļiem – ir viens no izplatītākajiem Lietuvas hidronīmijā [Vanagas 1970, 282]). Vienīgi limnonīms Jonišķos – *Velniarāgis* – ir uzskatāms par metaforisku veidojumu (tādu ir ievērojami vairāk latviešu valodā).

(Vārda *Velns* izplatību Lietuvas ezeru un upju nosaukumos sk. 1. kartē.)

Saskaņā ar N. Vēļus pētījumiem, lietuviešu mitoloģiskajās teikās *Velns* visbiežāk parādoties mežos, pie ūdeņiem un purvos, pasakās – pie ūdeņiem un mežos. Hidronīmu izplatība dažādos Lietuvas areālos lielā mērā sakrīt ar N. Vēļus monogrāfijā [Vēlius 1983, 172] doto tabulu, kas rāda *velna* vārda izplatību visos Lietuvas vietvārdos:

	Rietumu areālā	Vidus areālā	Austrumu areālā
Vietvārdi, kas saistīti ar liet. <i>velnias</i>	17	538	350

Ievērojami vairāk metaforisku veidojumu ir Lietuvas mikrotoponīmos: *Velnagulē* (< *velnias* + *gulēti* ‘gulēt’) plava Kupišķu raj. LKI, *Velnarāgē* (< *velniaragis* ‘ar velna ragiem’) 6 plavas Telšu raj., Šilales raj. u. c. LKI, *Velnarāgis* kalns Ķelmes raj., rags ezerā Telšu raj. LKI, *Velnatakis* (< *velnias* + *takas* ‘taka’) alksnājs ar plavu Raseiņu raj. LKI, *Velnabliūdis* (< *velnias* + *bliūdas* ‘bloda’) purvs Birštona raj. (kopā 13 šādu nosaukumu) LKI, *Velnio akis* (‘velna acs’) muklājs Ukmerēges raj. LKI, *Vēlnio pēcius* (‘velna krāsns’) plava Lauķesas apriņķī LKI, *Vēlnio pēdā* (‘velna pēda’) vai *Vēlnio pēdas* vairāki akmeņi (kopā 35 nosaukumi) LKI. Vēl 44 akmeņi Lietuvā tiek sauktī vienkārši par *Vēlnio akmuō* LKI.

Latvijā *Velna* vārds toponīmos ir ļoti plaši izplatīts – arheologs J. Urtāns savos pētījumos min skaitli pāri par 300 vietvārdiem, piebilstzams, ka visai droši var teikt, ka šādu vietu skaits ir lielāks [Urtāns 1993, 55]. Latviešu valodas institūta Toponīmu kartotēka liecina, ka šādu nosaukumu ir tuvu pie 2000 (kopā ar variantiem). J. Urtāns min

visvairāk pierakstītos akmeņu nosaukumus – 100 ar *Velna* sakni saistītu vārdu, apmēram puse no tiem – pēdakmeņi. Pēc J. Urtāna, lai arī ne pārāk bieži, tomēr arī pie *Velna* akmeņiem notikuši pagāniskie ziedošanas riti. [Urtāns 1993, 56]

Latviešu valodas institūta Toponīmu kartotēkā ir ap 40 ezeru, kā arī daudzi citi hidronīmi – 6 dīķi, 3 upes, 34 akači un atvari, 10 avoti, 20 purvu. Piemēram:

Vella ezeriņš Gaujienā 1961, *Veļla ezers*¹ // *Mēllais ezers* Glūdā 1959, Jaunburtniekos 1974, Skaistā p, Rendā 1962, *Veļla ezers* Ikšķilē 1953, Rīgā 1982, Skaistkalnē 1949.

Veļna ezers // – *ezeriņš* Izvaltā p, *Veļna ezeriņš* // *Velnezeriņš* Ropažos, Skaistā, *Vēlna*² *ezeriņš* Tilžā, *Veļna ezeriņš* (// *Vellezars* E I 10) Drabešos, Krāslavā, Lugažos, Puzē, Rugājos, (// *Vellezers*) Svētē (“tur vells rādījies Ziemassvētku naktī”) 1959, *Velna ezers* // *Bezdibeņa ezers* Ciblā 1976.

Velnezeriņš Plāterē, Stendē, Baldonē, Katlakalnā, Lēdurgā, Limbažos, Lubānā, Ugālē, Ogrē, Viļķenē, Bērzelgalē.

“*Vellezers*” Vildogā E I 53, *Vēlēzērs* Siguldā 1950, Spārnē (“tur *velns* esot cēlis dambi”) 1948, Līgatnē 1950.

Lielākoties tie ir nelieli, aizaugoši, grūti pieejami ezeri.

Vēl var pieminēt vairāku dīķu nosaukumus: *Veļla dīķis* Garozā 1967, Naudītē U V 420, Valgundē 1959, *Vella dīķis* Zantē U IV 239, Allažos (“*loti dzīļš*”) 1950, *Veļla dīķis* Zālītē U V 238.

Ievērojami retāk ar *Velna* vārdu tiek saistītas upes Latvijā: *Veļlupīte* Sēmē 1959 un u Kārļos 1971, *Velna alas strauts* Matkulē 1962.

(Vārda *Velns* izplatību Latvijas ezeru un upju nosaukumos sk. 2. kartē.)

Vairāk ir šāda tipa atvaru un akaču nosaukumu Latvijā: *Veļlatvars* Vecumniekos 1961, *Veļla atvars* Gatartā 1971, Mazsalacā 1952, Palsmanē 1969, Suntažos (informants ir devis nosaukuma motivāciju: “*nevar peldēties, jo dibenā ir auksti avoti*”) 1963, *Velna atvars* Biržos 1961, Koknesē p, Lubejā 1960, Mālpilī p, Glūdā 1959, Lielzalvē U V 382, Rugājos 1962, Skaistkalnē U V 265, Kurmenē U V 341, Zalvā 1961, Zālītē 1974, “*Velnators*” atvars Taurkalnē U V 377, Gaujienā 1961, Zaubē 1969, *Velna aka* atvars Mālupē 1961, Neretā 1961, Pļaviņās 1960, Puzē 1958, Saukā U V 355, *Velna akacis* Dzelzavā 1979, Launkalnē 1993, *Veļla dzelme* Auros U V 386, *Vella dzelme* Bikstos U V 468, Dobelē 1959, *Veļla dzelme* Lielvircavā U V 448, *Veļla dzelme* Skrundā U IV 160, *Veļla dzelve* Ipiķos (dzelme, kas nekad neaizsalstot, “*velns tur kaltējis*

¹ Latvijas vietvārdu piemēros -e- burts atbilstīgās skaņas apzīmēšanai lietots tikai tad, ja bijis arī citētajā avotā.

naudu") 1952, *Vēļla dzīlums* Vircavā 1959.

Daži avotu nosaukumi ar sakni *veln-* arī ir atrodami Latviešu valodas institūta Toponīmu kartotēkā: *Vellavots Kabilē* 1969, "Vella avots" Padurē U IV 137, *Vēļla avuotinc Skaņkalnē* 1952, *Vēļna avuots Virānē* 1972. (Sk. 3. karti, kur atspoguļota ar sakni *veln-* darinātu atvaru un avotu izplatību Latvijā.)

Varbūt nosacīti arī *Vella duobes* un *Vella bedres* būtu jāmin pie hidronīmiem, lai gan bieži nav informācijas, vai tās saistītas ar ūdeņiem.

Interesanti metaforiski darināti hidronīmi ir *Vēļla acs* atvars Ādažos p., *Vēļna acs* avots Rankā 1971, Džūkstē ("tur, kur velns gulējis un savu galvu nolicis") 1973, *Vēļna-ačs* ez Skaistā p. (E II 166), Stendē p., *Vēļlace* atvars Kandavā U IV 194, *Vēļnaace* // *Vēlnacis* ez Rendā 1962, *Vēļnača ezers* Jaungulbenē p., *Vēļnača ezers* Liepnā p., *Vēļna pēds* ez Zvirgzdenē 1957, *Vēļla katls* bedre Sērenē 1961.

Vēl vairāk šādu metaforisku nosaukumu ir starp Latvijas oronīmiem un citiem mikrotoponīmiem, kas skaidri rāda, kā velns tiek personificēts, piemēram: *Vēļla kañcele* krasta izcilnis Mazsalacā 1952, *Vēļla kalve* mežs, kalns Lubezerē 1962, *Vēļna laiva* kalns Vandzenē E II 124, *Vēļla kēpurele* lauks Taurkalnē U V 376 k., *Vēļna pulkstens* akmens Valmieras apk. 1973, *Vēļla klēpis* akmens Palsmanē 1969, *Vēļla baznīca* akmeņu kaudze Vaidavā (Velna purvā) 1970, *Vēļla pils* Smārdē, *Vēļla pīrīts* plava Valguntē U V 450, *Vēļla vārti* plava Sērmūķos 1950. Kā zināms, ir daudz purvu, kas nosaukti velna vārdā, tostarp arī tādi metaforiski kā *Vēļla puōds* purvs Baldonē 1965, *Vēļla rīkle* purvs Nīkrācē 1966, "Vēļna ribas" dūksnājs Vecumniekos U V 272.

Bieži šie nosaukumi lokalizējas grupās, piemēram, *Vella avuotīņš* Skaņkalnē 1952 ir blakus *Velna alai*; *Velna alas strautīņš* u Matkulē atrodas pie *Velna alas* 1962; *Vella kalns* ir pie *Vella dzīluma* Lielvircavā u. c.

Latvijā ir reģistrēti apmēram 65 kalni, kuru nosaukumos ietverta leksēma *velns*: tie ir gan *Velna kalni*, gan *Vellkalni* (vārda *Velns* izplatību Latvijas oronīmos (kalnu nosaukumos) sk. 4. kartē). Interesanti salīdzināt *Velna kalnu* izplatību ar vārdu *Velns* motivēto hidronīmu izplatību Latvijā. Kā redzams, Latgalē *Velna* vārds toponīmijā ir ļoti reti sastopams. Katoļticīgajā Latvijas austrumdaļā izvairījās no vārda *velns* pieminēšanas, to aizstāja ar *melns*, respektīvi, *malnc*, piemēram: *Malnapāds* 7 dzījas bedres Nautrēnos p. Tomēr Latgales teritorijā (Krāslavas raj.) ir pazīstams slāvu cilmes ezervārds *Čortoks* // *Čertoks* (<? kr. *čepm* 'velns'), kas palaikam kalkēts kā *Velna ezers* p. (lai gan par šā limnonīma cilmi ir izteiktas arī citas hipotēzes: sal. kr. *čepmoz*).

Latvijas vietvārdū kartotēkā ir arī 13 *Vēļna-* // *Vella-* // *Velnu gravas*, 20 *Velna grāvji*, 2 plavas ar vārdu *Velns* nosaukumā, 1 lauks,

2 meži, 3 koki, daži ceļi un krustceļi. Alu pētnieks S. Laime ir apzinājis 39 *Velna alas* Latvijas teritorijā. J. Urtāns min 7 apdzīvotas vietas, kuru nosaukumos iekļauts *Velna* vārds, no tiem 3 krogi [Urtāns 1993, 57]. Tomēr visvairāk ar vārdu *Velns* ir saistīti akmeņi – pāri 100, bet, kā zināms, arī akmeņi aug, un līdz ar tiem arī rodas jauni nosaukumi. Šķiet, ka vairumā gadījumu Latvijā vārds *Velns* atrodams ar pazemi vai zemes reljefu saistītos vietvārdos.

Protams, te vajadzētu runāt vēl arī par vārda *Velns* sinonīmiem – *Nelabais*, *Juods*, *Jupis*, *Sātans*, *Launais*, *Misiņbārdis*, *Nešķīstais* [LVSV 1964, 319] – un to toponīmiskiem derivātiem, tomēr tas būtu plašāka pētījuma uzdevums. Kā piemēru var minēt dažas Latvijas upes ar sakni *Juod-*: *Juodupe* strauts Sesavā 1954, "Jodu grāvis" strauts Zentenē U IV 246, *Juodauka* 1949 // *Jūodava* u U V 230 Panemunē, tomēr pierobežas lokalizācija liecina, ka vismaz pēdējā gadījumā hidronīma pamatā drīzāk varētu būt krāsas nosaukums lietuviešu valodā *juodas* 'melns', nevis *velna* semantikas derivāts.

Kā apgalvots Mitoloģiskajā enciklopēdijā: "Velns latviešu mitoloģijā ir viens no sarežģītākajiem personāžiem. Velna mājoklis saistīts galvenokārt ar divām parādību grupām: pirmā par Velna mājokli norāda *jūru*, *ezeru*, *upi*, *purvu* vai *akaci*, otrā apliecina Velna lielo tuvību *zemei* un *objektiem* virs tās, tanī un zem tās (Pasvītrojumi mani. – L. B.) [Mitoloģijas enciklopēdija II, 222].

Kārlis Straubergs savā monogrāfijā "Latviešu buramie vārdi" [Straubergs 1941] raksta: "Velns mīt *ezeros* .. *Ezera dibenā* ir liela pils, .. ar lieliem dzelzs vārtiem. .. *jūras dibenā*. Velns izlien no *akas* .., no *jūras* .., kā puķe ierauj meitu *upē*.. Pilij ir apkārt *upe* .. Pils ir *mežos* .., *kalnos*, *alās* u. tml., bet līdz ar to tieši apakšzemē. Ieeja tad ir zem *akmens*, ko atveļ nost, tur ielien caurumā, un velns aizved uz savu pili ..; velns pagrūdis *akmeni* nost un pa daudz pakāpenēm nokāpuši ellē... (Pasvītrojumi mani. – L. B.)." Šie izceltie topoobjekti, kas mitoloģiski saistīti ar *Velna* tēlu, visbiežāk ir saistīti arī ar *Velna* vārdu.

Folkloristes Ritas Drīzules pētījumos ir lasāmas šādas atziņas: "Velna dzīvesvieta folkloras tēlojumā ir visai daudzveidīga. Tā mītņu uzskaitījumā visraksturīgākās ir divas grupas. Pirmā, kas Velna mājokli saista ar ūdeņiem – *jūru*, *ezeru*, *upi*, *purvu*, *akaci*; otrā, kas apliecina Velna lielo tuvību zemei un objektiem virs tās, tanī un zem tās – apakšzemē. Velna saistījums ar zemi un ar matērijas veidojumiem, kas ar *zemi* ciešā saskarē (*alas*, *koki*, *akmeni* u. tml.), ļauj domāt, ka Velnam sākotnēji cilvēku apziņā varējusi piederēt jo tuva radniecība ar Zemes dievu. It īpaši *koki* un *akmeni* bija tie objekti dabā, pie kuriem Zemes dievam (dieviņiem) lika ziedojuimus (Pasvītrojumi mani. – L. B.)."

[Drīzule 1988, 86–87] Šos secinājumus pilnībā apstiprina arī Latvijas vietvārdi.

Mūsdieni mitologi tik lielu ar vārdu *velns* saistītu toponīmu skaitu Latvijā skaidro ar faktu, ka tie vietvārdi, kas bija saistīti ar pagāniskām dievībām, tika nomainīti pret onīmiem ar sakni *veln-* [Aldis Pūtelis – referāts Poznaņas konferencē, 2007.05.11.–12.].

Ievērojami retāks baltu toponeimijā ir *Dieva* vārds (liet. *Dievas*, latv. *Dievs*). A. Vanags min tikai 4 Lietuvas hidronīmus: liet. *Diēvytis* un ez Laukuvā (Šilales raj.), *Diēvupis* u Endriejavā (Klaipēdas raj.) un *Diērašas* < *Diēv-rašas ez Ukmergē [Vanagas 1981b, 86]. Lietuviešu valodas institūta Toponīmu kartotēkā vēl atrodami tādi hidronīmu pie-raksti kā *Dievogala* strauts (Nemunas pieteka) Krapīšķa pag., *Diēvo upēlis* strauts Paņevēžas apr., *Dievokai* ez Alītus raj.

Nedaudz vairāk šādas semantikas hidronīmu ir Latvijā – ap 10: latv. *Diēvīzezers* Dundagā E II 147, “*Dievīzezers*” Lubezerē U IV 200, *Diēmestezers* Griķos U IV 123 (ar -iē- E II 93), “*Dieva mēsts ēzers*” Abavā U V 453 k, *Diē(v)mēsts² ezers* Kabilē U IV 191 k, Virbos 188, Laucienā 209, Zentenē 246. Lvv I 221, *Dievakājas ezeriņš* Bērzpilī E II 177, *Diēva² dīķis* Nīcā p, kā arī “*Dieva atvariņš*” Skaistkalnē U V 265 [LVV I 221].

(Sk. 5. karti, kur atspoguļoti Latvijas un Lietuvas hidronīmi ar sakni *Diev-*.)

Kopumā Lietuviešu valodas institūta Toponīmu kartotēkā ir reģistrēts ap 70 ar *Dieva* sakni darinātu vietvārdu. Starp tiem visvairāk ir dažādu mikrotoponīmu (ap 40 – mežu, lauku, purvu, koku un arī akmeņu nosaukumi, 12 oronīmu), 8 oikonīmi, piemēram, pāris ciemu nosaukumu un daži mājvārdi: *Dievāčiai* ciems Šaķu apr., *Dievogala* ciems Kauņas raj., *Dievgarsis* apdzīvota vieta Širvintu apr., *Dievuliukas* viensēta, kur dzīvojis vīrs ar iesauku *Dievuliukas* ‘*Dieviņš*’.

Vairākus mežus sauc *Dievākrēslas* // *Dievākrēslis* (< liet. *Diēvas + krēslas* ‘krēsls’, jo pie kokiem ir bijuši piestiprināti Dieva attēli, ko pielūdz).

Šīs semantiskās grupas akmeņu nosaukumi Lietuvā lielākoties arī ir darināti kā metaforiski nosaukumi: *Diēvo akmuõ* Kēdaiļu raj., Rokišķu raj., Pluņģes raj., *Diēvo altorius* ‘Dieva altārs’ Pluņģes raj., *Diēvo bliūdas* ‘Dieva bļoda’ (bļodas formas akmens) Varēnavā, *Diēvo pēdas*. *Diēvo pēdā* – akmens vieta Rokišķa raj. (sal. arī *Vēlnio pēdas*, *Vēlnic pēdā* LKI), *Dievo stālas* ‘Dieva galds’ akmens Pluņģes raj. u. c.

Metaforisks ir arī pļavas nosaukums *Diēvo sōdas* ‘Dieva dārzs’ Biržu raj. LKI.

Lietuvā ar *Dieva* vārdu saistīti 12 kalnu nosaukumi: *Dievaičiūkas* Zarasu raj., *Dievākalsnis* Seinu apr., *Diēvo kálnas Molētu*, Alītus, Akmenes, Biržu raj., *Dievūlio kálnas Anīkšču*, Molētu, Ukmergės raj. u. c. LKI.

Apmēram tikpat toponīmu ar vārdu *Dievs* ir reģistrēts arī Latvijas vietvārdu vārdnīcā – ap 70 [LVV I 221]. Pavisam nedaudz Latvijā ir *Dieva kalnu*:

Diēva² kalns Strutelē U V 508, *Dieva² kalns* Praulienā p, “*Dievu kalns*” Mežotnē E II 31, “*Dievvārdukalns*” Rankā p, *Dieviņa² kalns* Druvenā p.

Nedaudz vairāk ir neapdzīvotu vietu nosaukumu un mikrotoponīmu:

Dieva dārzs neapdzīvota vieta un pļava Biržos p (*Dīva dārzs* U V 318), pļava Praulienā p, *Diēva² dārzs* mežs Bārtā U IV 70 k, *Dieva dārzs* ganības Saukā E II 64, kalns Vecumniekos U V 270, *Dīva dorzs* sala (purvā vai mežā) Asarē U V 278, *Dīva dorzs* sala Prodē U V 300, “*Diēva dārziņš*” grava un *Dievdārziņš* uzkalns Iecavā U V 242, “*Diēva dārziņš*” mežs Kabilē U IV 192, “*Dieva dārziņš*” ganības, aparas Vecumniekos U V 271, leja Saukā U V 353, “*Dievdārzs*” kalniņš Bruknā p, purvs Rubenos U V 303,

“*Dievapluoks*” mežs Basos E II 9,

“*Dieva līkums*” pļava Kandavā U IV 197, *Diēviņkaņgers²* mežs Dundagā U IV 257,

Diēva² purvs Stūros (// *Diēvējais²-*) E II 143, *Dieva-*, retāk: *Dievu* purvs p un *Dieva* purva pļava Blīdenē U V 470 k,

Dieva² ruoza mežs Sinolē E I 83 k (kalns p), “*Dievinīķi*” mežs Dvietē E II 50,

Diēvene pļava Gaiķos U IV 119 k, *Diēviņpļava* Rendā U IV 145 k.

Latvijā ir reģistrēti tikai nedaudzi oikonīmi, kuros izmantota sakne *diev-*: *Dieviņi²* ciems Krustpilī p, z Ľaudonā E I 20, *Dieviņi* (senāk, tagad *Uržiņi*) zemniekmāja Salacā E I 104, “*Dieviņi*” zemniekmāja Dundagā E II 146, zemniekmāja Gaujienā E I 72, *Dieviņi* zemniekmāja Virbos II 111 (*Diēviņ²* U IV 187), *Sila dieveņi²* zemniekmāja Līvānos E II 171, *Dievmalki* E II 97 // *Diēmalki* U IV 140 zemniekmāja Raņķos, “*Dievrīkstes*” zemniekmāja Dundagā E II 146, kā arī 1839. g. revīzijas listēs Stelpē reģistrēts mājvārds “*Deewsglahbe*” U V 262 [LVV I 221]. Latgales oikonīmijā *Dieva* vārds tikpat kā neparādās.

Kā redzams, lielākoties tie ir metaforiski, ar teikām un nostāstiem saistīti toponīmi.

(Sk. 6. karti – Vārds *Dievs* Latvijas mikrotoponīmos un oikonīmos.)

Tomēr ne visi šādi toponīmi saistīti tieši ar *Dieva* vārdu. Piemē-

ram, *Dīva kolns* pakalns Nautrēnos radies no antroponīma – iesaukas *Dīva Petris* (<*Dieva Pēteris*) p, tāpat kā minētais viensētas vārds Lietuvā *Dievuliukas* – no iemītnieka attiecīgās iesaukas.

Lielākoties visi te minētie toponīmi ir nelielu topoobjektu nosaukumi; noteikt to hronoloģiju un vecumu gandrīz nav iespējams.

Tomēr vēlreiz gribētos atcerēties Norberta Vēļus (1937–1996) teikto, ka vietvārdi daudzējādā ziņā var papildināt mitoloģijas pētījumus. Piemēram, Lietuvas vietvārdu izplatība rāda, ka apvidos, kur bijušas populārakas attiecīgās mītiskās būtnes, arī attiecīgās saknes vietvārdi ir izplatītāki. N. Vēļus sapnis bija šo pētījumu turpināt arī Latvijas teritorijā un apstiprināt vai noliegt šo hipotēzi.

Saīsinājumi

dial. – dialektāla forma

ez – ezers

k – koriģēta forma

kr. – krievu

latv. – latviešu

liet. – lietuviešu

p – papildmateriāli

u – upe

gadskaitlis pēc vietvārda norāda uz ekspedīcijas gadu

Literatūra

Biezais 1998 – Biezais H. *Seno latviešu debesu dievu ģimene*. Rīga: Minerva, 1998, 367 lpp.

Biezais 2006 – Biezais H. *Seno latviešu galvenās dievietes*. Rīga: Zinātne, 2006, 302 lpp.

Būgienė 1999 – Būgienė L. Mitinis vandens iprasminimas lietuvių sakmēse, padavimuose ir tikējimuose. – *Tautosakos darbai*, [t.] XI (XVIII). Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1999, p. 13–85.

Drīzule 1988 – Drīzule R. Dieva un Velna mitoloģiskie personificējumi latviešu folklorā. – *Pasaules skatījuma poētiskā atveide folklorā*. Rīga: Zinātne, 1988, 71.–90. lpp.

Dundulienė 2005 – Dundulienė P. *Žaltys ir jo simboliai lietuvių liaudies mene ir žodinēje kūryboje*. Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidybos institutas, 2005, p. 133.

Dundulienė 2006 – Dundulienė P. *Paukščiai senuosiuose lietuvių tikējimuose ir mene*. Vilnius: Mokslo ir enciklopediju leidybos institutas, 2006, p. 153.

E I – Endzelīns J. *Latvijas vietu vārdi, I: Vidzemes vārdi*. Rīga: Gulbis, 1922, 117 lpp.

E II – Endzelīns J. *Latvijas vietu vārdi, II: Kurzemes un Latgales vārdi*. Rīga: Gulbis, 1925, 191 lpp.

Falk 1976 – Falk K.-O. Regester spisania iezior ... roku 1569. – *Acta Baltico-Slavica*. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, t. 10, 89–179.

Gerullis 1922 – Gerullis G. *Die altpreußischen Ortsnamen*. Berlin und Leipzig: Walter de Gruyter & Co, 1922, 286.

Gimbutienė 1985 – Gimbutienė M. *Baltai priešistoriniai laikais: etnogenezė, materialinė kultūra ir mitologija*. Vilnius: Mokslas, 1985, p. 191.

Gimbutienė 2002 – Gimbutienė M. *Baltų mitologija. Senovės lietuvių dievės ir dievai*. Vilnius: Lietuvos Rašytojų Sajungos leidykla, 2002, p. 165.

Kokare 1999 – Kokare E. *Latviešu galvenie mitoloģiskie tēli folkloras atveidē*. Rīga: Mācību apgāds "NT", 1999, 199 lpp.

Kursīte 1996 – Kursīte J. *Latviešu folklorā mītu spoguļi*. Rīga: Zinātne, 1996, 431 lpp.

Laurinkienė 1996 – Laurinkienė N. *Senovės lietuvių dievas Perkūnas*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 1996, p. 237.

LKI – Lietuviešu valodas institūta vietvārdu kartotēkas materiāli (Lietuvių kalbos institutas)

LKV – *Latviešu konversācijas vārdnīca*. 1.–21. Rīga, 1927–1940.

LKŽ – *Lietuvių kalbos žodynas*. 1–20, Vilnius, 1941–2002.

LVSV 1964 – *Latviešu valodas sinonīmu vārdnīca*. Rīga: Latvijas valsts izdevniecība, 1964, 528 lpp.

LVV I – Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi. I d. 1. sēj. A–J*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, 1956, 426 lpp.

LVV II – Endzelīns J. *Latvijas PSR vietvārdi. I d. 2. sēj. K–Ö*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, 1961, 506 lpp.

LVV III – *Latvijas vietvārdu vārdnīca (Paaglis–Piku-)*. Rīga: Latviešu valodas institūts, 2003, 381 lpp.

LVV IV – *Latvijas vietvārdu vārdnīca (Pilaci–Pracapole)*. Rīga: LU Latviešu valodas institūts, 2006, 352 lpp.

ME – Mülenbachs K. *Latviešu valodas vārdnīca*. 1.–4. sēj. Redīgējis, papildinājis, turpinājis J. Endzelīns. Rīga: Kultūras Fonda izdevums, 1923–1932.

Mitoloģijas enciklopēdija. I–II, Rīga: Latvijas Enciklopēdija, 1994.

Schmittlein 1971 – Schmittlein R. Laima, divinité baltique du Bonheur. – *Revue internationale d'onomastique*. Paris, 1971, Nr. 2, 123.–138.

Straubergs 1941 – Straubergs K. *Latviešu buļļamie vārdi*, I, II. Rīga: Latviešu folkloras krātuvas izdevums, 1941, 828 lpp.

Šmits 1926 – Šmits P. *Latviešu mītoloģija*. Rīga: Valters un Rapa, 1926, 151 lpp.
U IV – Plāķis J. *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi*. Latvijas Universitātes
Raksti, Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija, IV. Rīga, 1936, 305 lpp.

U V – Plāķis J. *Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi*. Latvijas Universitātes
Raksti, Filoloģijas un filozofijas fakultātes sērija, V. Rīga, 1939, 528 lpp.

Urtāns 1993 – Urtāns J. Velna vārds Latvijas vietās un vietvārdos. – *Latvijas
Vēsture*. Latvijas Universitāte. 1993, Nr. 4 (11), 55.–61. lpp.

Vaitkevičienė 2001 – Daiva Vaitkevičienė D. *Ugnies metaforos: lietuvių ir latvių
mitologijos studija*. Vilnius: Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas, 2001, p. 204.

Vanagas 1970 – Vanagas A. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*. Vilnius: Mintis,
1970, p. 428.

Vanagas 1981a – Vanagas A. Lietuvių hidronimų semantika. – *Lietuvių onomas-
tikos tyrinėjimai*. LKK XXI. Vilnius: Mokslas, p. 4–153.

Vanagas 1981b – Vanagas A. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. Vilnius:
Mokslas, 1981, p. 408.

Vēlius 1983 – Vēlius N. *Senovēs baltų pasaulēžiūra*. Vilnius: Mintis, 1983, p. 309.

Vēlius 1987 – Vēlius N. *Chtoniškasis lietuvių mitologijos pasaulis*. Vilnius: Vaga,
1987, p. 317.

Laimute Balode

GOD AND DEVIL IN THE TOPOONYMY OF LITHUANIA AND LATVIA

Summary

This article is a short attempt to compare the Lithuanian and Latvian toponyms, derived from the roots of mythologems Lith. *Dievas*/Latv. *Dievs* ‘God’ and Lith. *Velnias*/Latv. *Velns* ‘Devil’, looking for similarities and differences in their usage and distribution. As it is well-known, many geographical objects are related with myths and legends. The ancient world perception often is reflected also in toponyms.

The most popular placenames of this semantics are names with a root *veln-*/ *vell-* ‘devil’: about 900 toponyms (20 hydronyms) in Lithuania and about 2000 toponyms (more than 90 hydronyms) in Latvia. Even more this name is recorded in the names of stones (about 95), also often in oronyms (or hill names – about 65 names). There is much less these names in Catholic Latgale (Eastern part of Latvia). One has to mention synonyms of Latv. *velns* ‘devil’: *nelabais, juods, jupis, sātans, ļaunais, misiņbārdis, and nešķīstais* etc.

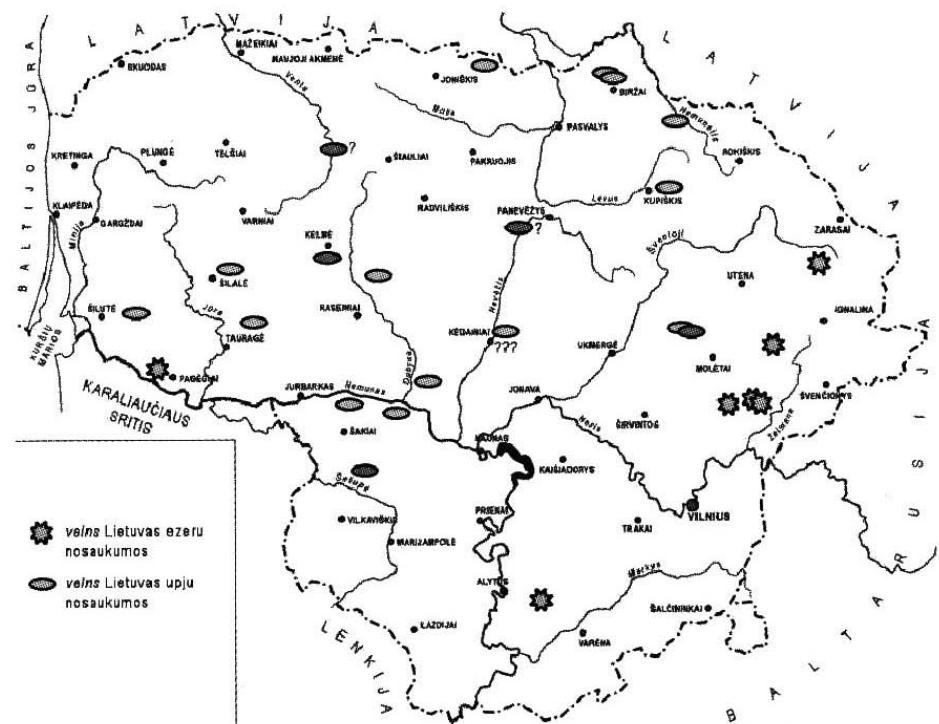
and their toponymical derivatives. There are a lot of placenames –metaphorical derivatives named after devil.

The name of *God* (Lith. *Dievas*/Latv. *Dievs*) is mentioned considerably less in the Baltic hydronymy: there are only 7 hydronyms in Lithuania and around 10 records in Latvia. The number in total of Lithuanian placenames derived from this root is about 70, most of them are microtoponyms, only some are oikonyms. The same situation can be observed in Latvia. There are many metaphorical toponyms and also derivatives with diminutive suffixes.

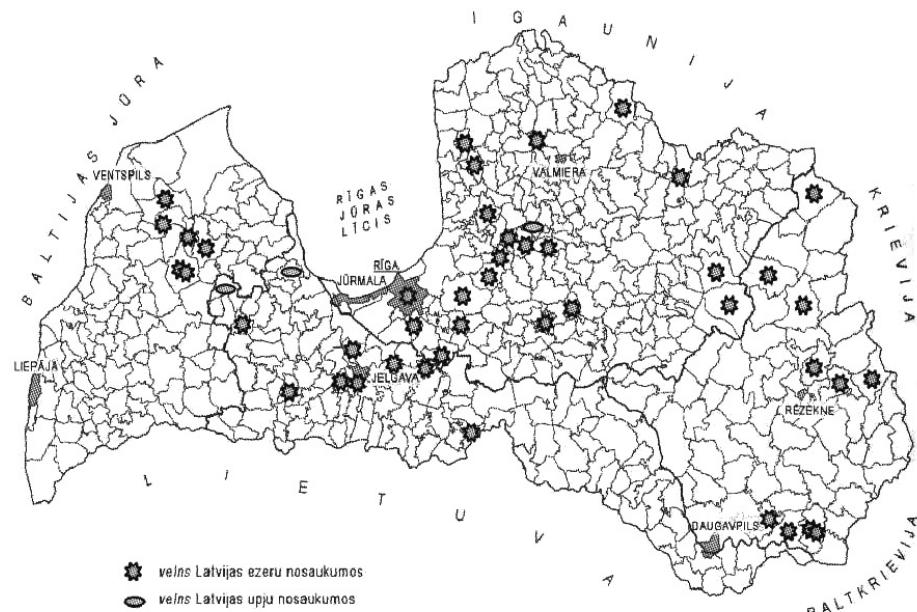
The distribution of these toponyms to a certain extent conform with the facts and numbers from the study on Baltic mythology by Norbertas Vēlius.

Kartes

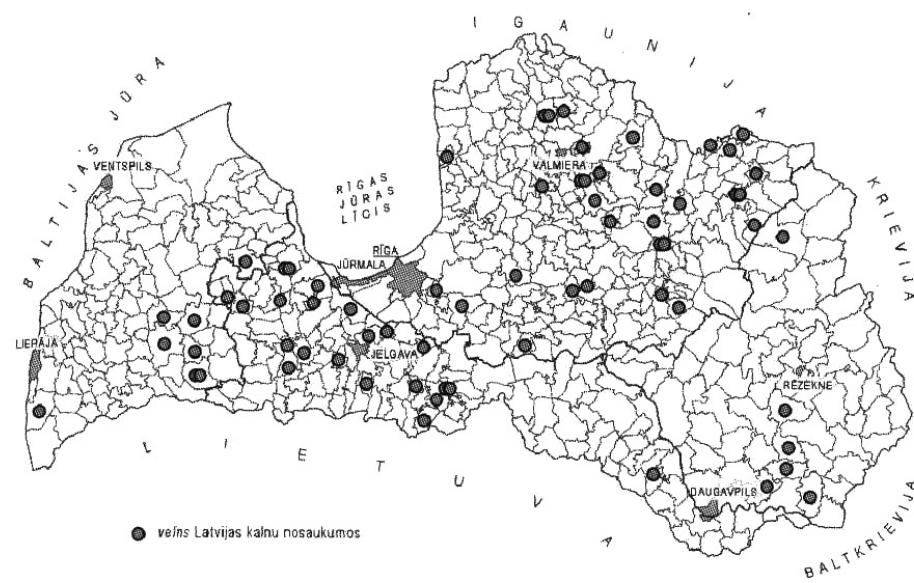
1. karte. Vārda *Velns* izplatība Lietuvas ezeru un upju nosaukumos.

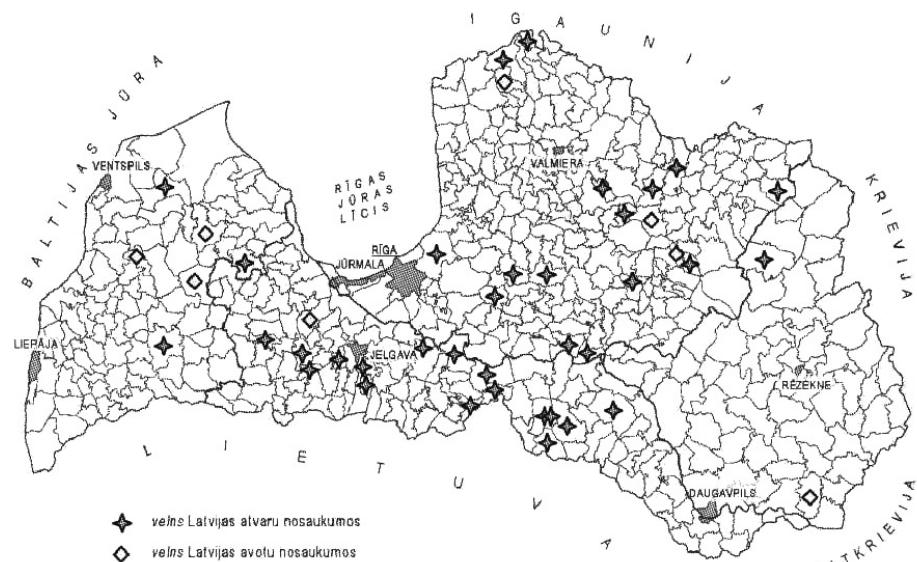
2. karte. Vārda *Velns* izplatība Latvijas ezeru un upju nosaukumos.

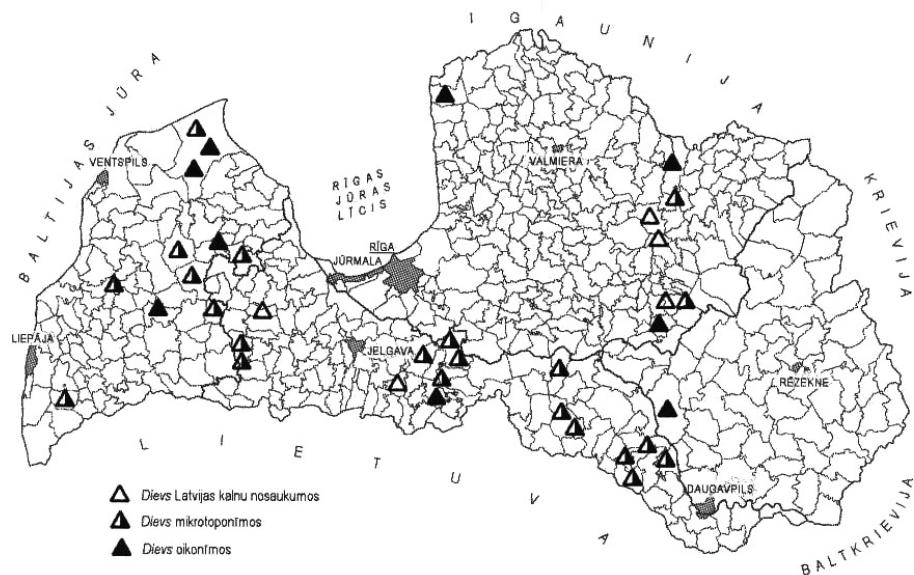
4. karte. Vārda *Velns* izplatība Latvijas oronīmos (kalnu nosaukumos).

3. karte. Vārda *Velns* izplatība atvaru un avotu nosaukumos Latvijā.

6. karte. Vārda *Dievs* izplatība Latvijas mikrotoponīmos un oikonīmos.

5. karte. Vārda Dievs izplatība Latvijas un Lietuvas hidronīmijā.

